

Lunds Universitet
Historiska institutionen
HISA22
Seminarieledare: Henrik Rosengren
HT2010

”Ingen människa kan ju under krig vara neutral i sitt hjärta”

En analys av grammofonsångens neutralitet i radion under
det andra världskriget

Sammandrag

Genom att kvantitativt studera svenskspråkig, tyskspråkig och engelskspråkig musik som spelades i programpunkten ”Grammofonmusik” under andra världskriget i den svenska radion, kan radions neutralitet prövas. AB Radiotjänst var i egenskap av statlig instans ålagd att hålla en neutral position mellan åren 1939-1945. Genom att ta stöd mot Elgemyr, Lindal och Lindbergs tidigare observationer kring radions neutralitet så bygger denna text vidare med en kulturell infallsvinkel. Denna uppsats studerar neutraliteten genom att använda sången som mätsticka för att komma fram till det faktum att fördelningen av språken i ”Grammofonmusik” inte var så jämt fördelat som hade kunnat förväntas.

Nyckelord: AB Radiotjänst, andra världskriget, kvantitativ metod, neutralitet, sång, Grammofonmusik, språk.

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Syfte och frågeställning	2
1.2	Metod och Material.....	2
1.2.1	Avgränsning.....	3
1.2.2	Processen	5
1.3	Neutralitetsbegreppet	6
1.4	Vetenskaplig relevans	7
1.5	Disposition	8
2	Bakgrund	9
2.1	Sverige, neutraliteten och det andra världskriget.....	10
2.2	Radions roll.....	11
3	Resultat och analys	13
3.1	Sånger sjungna på svenska.....	15
3.2	Sånger sjungna på tyska.....	16
3.3	Sånger sjungna på engelska	17
3.4	Konjunkturrella förändringar ur ett jämförande perspektiv	18
4	Avslutande diskussion	20
5	Käll- och litteraturförteckning	23
5.1	Källmaterial	23
5.2	Litteratur	23
6	Bilagor.....	24
6.1	Bilaga 1: Exempel ur källmaterialet	24
6.2	Bilaga 2: Resultat tabeller	25

1 Inledning

En värld höll andan. Massiva krafter hade åter mobiliserats i allianser och förbund. Europa stod ännu en gång i brand. Mitt i en rasande kontinent drabbad av ytterligare ett världskrig befann sig Sverige. Ett balanserande Sverige som försökte upprätthålla en tradition av neutralitetspolitik som genom decennier märkt landet. En neutralitet som ställdes på sin spets och präglade de statliga instanserna, AB Radiotjänst var en av dem.

Radion var samtidigt budskapsspridare och besatt därmed en hög position i samhällsmaskineriet. AB Radiotjänst hade vid tiden monopol på sändningarna i etern och kunde därav styra agendan för det som strömmade ut ur radioapparaterna in i hemmen. Då radion fungerade som ett inkallningsmedel och som ett förmedlande medium av ransoneringsinformation, förstärktes de underförstådda banden till det statligt officiella neutrala förhållningssättet till utvecklingen som skedde runt om i världen.

Eftersom Sveriges position under andra världskriget var neutral skulle således även radion utstråla samma opartiska anda. Som uppsatsens titel vittnar om, ställs frågan om detta verkligen var fallet. Kunde radiolyssnaren identifiera någon politisk tendens, trots att det inte skulle förekomma?

Boel Lindbergs text ”Exportera den där Hitlermusikerna till Tyskland” berör området när denna återger en sammanfattning av lyssnarbrev skickade till AB Radiotjänst, gällande musiken som spelas i radion under andra världskriget. Det fanns uppenbarligen dem som inte fann det som så att radion höll en neutral position. Frågan är ifall det bara var subjektiva åsikter i en brinnande tid, eller ifall det verkligen var så att man spelade olika mycket av musik från olika länder?

1.1 Syfte och frågeställning

Uppsatsen ämnar studera huruvida AB Radiotjänst levde upp till den neutralitet som de blivit ålagda under det andra världskriget, med en undersökning av åren 1939-1945. Detta syfte kommer att bearbetas genom att studera musikvalet i etern under den givna perioden. I tidskriften *Röster i Radio* publicerades veckovis den dagliga sändningstablå för AB Radiotjänst. Ett återkommande inslag var programpunkten "Grammofonmusik" som fick från 30 minuter upp till en timmes sändningstid varje dag. I tablån är det i detalj presenterat vilka musikaliska stycken som spelades den aktuella dagen, med titel och den framförande artisten inkluderad.

Tanken är att kvantitativt undersöka frekvensen av svensk-, tysk- och engelskspråkig musik som sändes under åren 1939-1945. Fokus i studiet av materialet kommer dels att ligga på vilket språk ett stycke framförts på och dels på en jämförelse över tid för att försöka skönja eventuella konjunkturer i materialet. Uppsatsens orienterande frågor är:

Hur ofta spelades svenskspråkig, tyskspråkig och engelskspråkig musik under programpunkten "Grammofonmusik" i radion under det andra världskriget?

Vilken förändring över tid kan ses i det undersökta materialet?

I vilken mån speglas den svenska neutraliteten i programpunkten "Grammofonmusik" i svensk radio under det andra världskriget?

1.2 Metod och Material

För att genomföra undersökningen kommer ett för ändamålet tillförlitligt källmaterial att användas. Tidskriften *Röster i Radio* grundades år 1933 av AB Radiotjänst och var en programtidning som veckovis presenterade den kommande veckans radioprogram. Utöver tablåerna förekom bildande artiklar om vissa

utvalda programpunkter samt krönikor skrivna av personer med koppling till Radion, det var exempelvis profiler som Karl Gerhards och radiochefen Carl Anders Dymling som gavs denna möjlighet.

Radion med sin dryga miljon licensbetalare var vid sekelskiftet 1930/1940 ett starkt framväxande och inflytelserikt medium i nationen. Det var det enda mediet med riksspridning och kunde därför användas till att nå ut till befolkningen. Radion var statens möjlighet att kommunicera med allmänheten och därför användes den bland annat till att förmedla inkallelser, ransonerings beslut och andra allmänviktiga meddelanden.¹ Källan kan därför sägas ge en representativ bild av de samtida svenska radiosändningarna. Källmaterialet kommer att betraktas som en kvarleva av sin tid. Den kommer att undersökas för att finna mönster som i sin samtid kanske inte var uppenbara, men som nu i efterhand kan betraktas som betydande.

Då undersökningen ämnar se närmare på musiken i etern föll det sig naturligt att välja att studera programpunkten ”Grammofonmusik”. Detta eftersom programmet finns representerat i tablån i princip dagligen genom hela den tilltänkta undersökningsperioden. I varje tablå är det även i detalj utskrivet vilken musik som spelades, komplett med låtnamn, artister och upphovsmän. Med detta i åtanke genererar programpunkten ”Grammofonmusik” i tidskriften Röster i Radio ett gott källmaterial och därmed en god förutsättning för en jämn undersökning med ett stabilt och relevant framtida resultat.

1.2.1 Avgränsning

Den initiala avgränsningen ligger i vilka år som är av intresse för undersökningen. Då uppsatsen dels ämnar presentera en fördelning och dels en jämförelse över tid, är både ett brett urval samt en längre tidsperiod önskvärd. För att få en så representativ bild som möjligt, anpassad till uppsatsens omfång, är undersökningen gjord kvartalsvis. Månaderna januari, april, juli och oktober är den årsvisa representationen av materialet.

¹Lindberg, Boel, ”Exportera den där Hitlermusik till Tyskland”, i *Frukten, fascination och frändskap. Det svenska musikkivet och nazismen*, Lund 2006, s.145.

När det gäller tidsrymden har valet fallit på åren 1939-1945 för den konsekventa studeringen av källmaterialet. Anledningen till att denna sträcker sig en bit efter det att kriget tagit slut, är för att observera ifall det sker någon förändring i krigsslutets efterdyningar. Två kontrollår har även studerats, fem år före kriget 1934 samt fem år efter 1950, för att få referenspunkter och förankra undersökningen i dess historiska kontext.

Inledningsvis var tanken att analysera samtlig musik som spelades under programpunkten ”Grammofonmusik”. Denna infallsvinkel reviderades dock på grund av mängden musik i relation till tiden som krävs för att klassificera in varje komposition. Ändringen landade i att undersökningen endast innefattar musik med sång. Anledningen är tvådelad. Dels påskyndar detta processen eftersom det står utskrivet i tablån vilka låtar som har sång i sig och dels innebär detta även att man underlättar problematiken med gråzoner gällande vilket land en låt ska till skrivas. Eftersom det tydligt står utskrivet vilka låtar som har sång i sig bidrar materialet själv till uppsatsens avgränsning.

Genom historien har den talande sången använts som en budskapsspridare. Kommunikation bygger till största delen av det skrivna eller talade ordet. Det förefaller därför rimligt att begränsa undersökningen genom att bibehålla det materialet som representerar den tydliga kommunikativa bro som språket är. Musik med text skapar ytterligare en dimension av påverkan på den lyssnande mottagaren, som direkt vid sången får en association till eventuella sympatier som kan kopplas till ett visst språk, något de lyssnande skribenterna i Boel Lindbergs text uppmärksammat. Visserligen kan samma association göras till klassiska verk så som Richard Wagners och andra kompositörer med antisemitisk koppling.² För att finna en tydlig begränsning, ämnar denna uppsats att lämna den instrumentala musiken till förmån för framtida forskning.

Att valet föll på att studera det svenska, tyska och engelska språket var av anledningen att dessa tre språk är mest representerade i materialet. I relation till det rådande politiska klimatet var just engelska och tyskan dominerande. De två världsspråken representerar parterna i konflikten mellan 1939 och 1945.

² Henrik Rosengren, ”Wagnerianen Moses Pergament och ”Das Judentum in der Musik””, i *Frukatan, fascination och frändskap. Det svenska musiklivet och nazismen*, Lund 2006, s. 120.

1.2.2 Processen

För att genomföra denna kvantitativa del av studien krävs en frekvent transkriberingsprocess, där källmaterialet avsöks systematiskt för att samla upp informationen kring vilka språk låtarna framförs på.

Processen har vissa problematiska moment. I Bilaga 1 skildras en bit av den tablå som använts i materialet. Den tredje låten för dagen den 7 oktober 1944 var ”Sommarens sista ros”. Vid en första anblick kan denna låt betraktas som svenskspråkig eftersom titeln är på svenska. Om man däremot ser till vem som tillskrivs sången så är det Deanna Durbin. Om man endast går på dennas namn är personens nationalitet okänd. Vid lite efterforskning står det klart att Deanna Durbin var kanadensiska, bosatt i USA. Det förefaller då som osannolikt att låten är framförd på svenska. När man sedan ser till orkestern som står för arrangemanget, nämligen Charles Pervins orkester så stärker detta låtens engelskspråkiga härkomst. Majoriteten av låtarna är enklare att identifiera i sin språkliga framföring, vilket möjliggör att i detalj identifiera de mer komplicerade fallen.

I tablån framgår det tydligt när det just är sång med i en låt. Ett övertydligt exempel är från programpunkten ”Grammofonmusik” den 8 juli 1934 Nr28, där dagens femte stycke var ”En tokig sång, foxtrott (Smith-Williams) Wiggerkvartetten, sång”. Detta exempel visar att trots det framgår av titeln på låten att det rör sig om en sång, så väljer man att ändå skriva ut det efter Wiggerkvartetten för att det inte ska råda något tvivel. Detta är mycket behändigt eftersom många grupper, liksom Wiggerkvartetten, framförde både låtar med och utan sång.

Den främsta kritik som kan riktas mot processen är tillförlitligheten hos utföraren av transkriberingen. Det finns en risk att det sker fel när denna överföringsprocess genomförs. För att minimera risken för att sådana skall inträffa är vikten av att vara noggrant konsekvent vägledande. Undersökningen genomförs genom en modell med olika steg i transkriberingen för att undersökningen skall vara så systematisk som möjligt. Denna modell genererar struktur och stabilitet för att förebygga eventuella missar. Viktigt är även att arbetet med källmaterialet sker under väl avsatt tid för att minimera fel som kan uppstå vid för hastigt arbete.

Samtidigt är det av relevans att inte sitta för långa pass, även det för att minimera felmarginalen.

Initialt var tanken att lyssna till sändningarna för att få en bild av mönstret, vilket självfallet hade minimerat risken med feltolkningar av materialet. Detta gick dock inte att ordna och därav utgör tablåernas programkommentarer ett bra substitut som källmaterial. Eftersom tablån i sin karaktär är så pass detaljerad är det i de flesta fallen lätt att identifiera de språk låten framförs på. Det som kan betraktas som problematiskt med att använda tablåer i stället för det faktiskt sända materialet, är det faktum att det säkerligen förekommit fall då tablån inte stämmer överens med vad som verkligen spelats. Detta skulle kunna bero på tryckfel, eller helt enkelt sista minuten ändringar som inte kommit med i det tryckta materialet.

Eftersom källmaterialet betraktas som en kvarleva finns det generellt två huvudaspekter ur källkritiskt perspektiv som behövs tas i beaktning, dels urvalsperspektivet och dels representativiteten. Eftersom det endast existerade en radiostation i Sverige vid den valda tidpunkten sker där inget urval av mig som undersökare. Det är det enda och självklara valet att studera tidskriften *Röster i Radio* för att få fram den önskade informationen. Problemet som författaren däremot har ställt inför är vilka avsnitt av materialet som skall tas upp i analysen, då materialet är så pass omfattande. Som tidigare belysts sker detta i en avvägning för att skapa en god representativ bild.

Det faktum att vissa månader är mer eller mindre fullständiga i sin rapportering på grund av att programpunkten bortfallit, betraktas inte om ett problem. Eftersom det som ämnas mätas är i ett jämförande syfte så rundas denna problematik genom att se till procentsatsen av det totala under den månad eller år som betraktas. Det är alltså inte det totala antalet låtar med ett visst språk som mäts utan den procentuella andelen av ett visst språk i förhållande till de övriga.

1.3 Neutralitetsbegreppet

Den svenska neutraliteten är ett genomgående element i denna text och kräver därför en tydligare definiering. Militäriskopartiskhet under krig och icke deltagande i krigiska allianser är det korta svaret på frågan om vad som är neutralitet. Neutralitet delas in i två olika former, den permanenta och temporära.

De stater som är kopplade genom folkrätten till neutraliteten är så kallade permanenta neutrala stater. Dessa är bundna genom internationella konventioner till att ständigt föra en alliansfri politik även i fredliga tider. Schweiz neutralitet är av sådan karaktär. Neutralitet som är mer på ett självvalt plan utan att vara bunden till övergripande överenskommelser är att betrakta som temporär neutralitet. Den svenska neutraliteten är av denna senare förklarade form, där nationen på eget bevåg driver en neutralitetspolitik.³

I den inledande fasen av det andra världskriget var den svenska policyn att nationen var en ”icke krigförande stat”. Efter den tyska ockupationen av Norge och Danmark den 9 april 1940 ändrades policyn till att man var en ”neutral stat”.⁴ Den svenska neutraliteten i det andra världskriget blev alltså officiell först efter det att kriget omringat nationen.

Den svenska temporära neutraliteten kan förstås ur ett defencistiskt perspektiv, det vill säga när man åberopar att ett lands fred endast går förlorad genom en yttre offensiv. Den alliansfrihet som Sverige hade i och med sin temporära neutralitet i kombination med denna defencism lade grunden för att det neutrala Sverige.

1.4 Vetenskaplig relevans

Att studera Sveriges neutralitet under den här perioden är föga unikt, därav finns en mängd underökningar kring det generella ämnet. Det utmärkande med denna uppsats är den kulturella infallsvinkeln med musiken som mätsticka av ett annars väl undersökt fenomen. Boel Lindberg har sammanställt ett antal brev i sin text ”Exportera den där Hitlermusik till Tyskland” i antologin *Fruktan, fascination och frändskap*. Breven är skrivna av upprörda radiolyssnare som kritiserar AB Radiotjänsts sändningar under det andra världskriget. Lindbergs text lyfter fram att det fanns en kritik mot musiken som spelades i etern, men att detta sker på ett subjektivt individplan eftersom det handlar om brev skrivna av personen som är så pass upprörd att de tar sig tid att författa raderna och skicka iväg dem. Denna

³ ne.se, Sökord: neutralitet. Hämtad: 2010-12-15.

⁴ Göran Elgemyr, *När radion gjorde beredskapstjänst*, Stockholm 1983, s. 1.

tråd fångas upp i denna uppsats där en undersökning av objektiviteten studeras på ett kvantitativt plan.

1983 publicerade Göran Elgemyr forskningsprojektet *När radion gjorde sin beredskapstjänst - radiotjänst under krigsåren 1939-1945* som just belyser etern och dess relation till det samtida samhället. Avhandlingen är en övergripande analys av hur AB Radiotjänst förhöll sig till neutraliteten genom krigsåren med radiocheferna Carl Anders Dymling och Yngve Hugos förhållning som central punkt. Även Kurt Lindal har reflekterat kring detta i sin bok *Självzensur i stövelns skugga*. Det som dock förenar de båda skrifterna är det flyktiga berörandet av den kulturella aspekten. Elgemyr nämner i korta drag radioteaterns roll i relation till det politiska läget. Musikens roll har inte studerats djupgående i sammanhanget och det är från denna gren som uppsatsen kommer att arbeta sig vidare.

Avstamp tas alltså ur inomvetenskaplig aspekt från Lindberg, Elgemyr och Lindals texter. Dessa tre berör huruvida radion som medium under det andra världskriget har förhållit sig till den neutralitetsförväntan som vilade på dess axlar. Det är inte bara det som sägs i etern som talar, utan även det som spelas säger något om den aktuella samtiden. Precis som det säger något om det nutida kulturella landskapet när radion väljer att censurera ut vissa anstötande ord i låttexter som sänds ut, så kan valet av musik vittna om det sociokulturella klimatet. Därav finns det en relevans att undersöka ifall/när det sker en förändring i vilka språk som spelas i den svenska radion under det andra världskriget.

1.5 Disposition

Upplägget för denna uppsats kommer att vara som följande. Inledningsvis kommer bakgrunden ges för att sätta in undersökningen i dess historiska kontext. Därefter kommer den kvantitativa undersökningen presenteras, inledningsvis språk för språk och därefter i ett gemensamt jämförande perspektiv. De redovisade figureernas exakta data finns bifogat i slutet av uppsatsen. Den avslutande diskussionen kommer sammankoppla den kvantitativa undersökningens material till neutralitetsresonemanget.

2 Bakgrund

Den svenska freden har varit ihållande sedan 1814 då nationen dels deltog i det sjätte kolonisationskriget tillsammans med Preussen och dels marscherade mot Norge. I efterdyningarna av att Gustav IV Adolf drog sig ur det Pommerska kriget hamnade Sverige i en politisk kris, både ur utrikes och inrikes perspektiv. Landet förlorade Finland till Ryssland, kungen byttes ut till Karl XIII som inte blev långlivad på tronen. Han blev utav den Svenska Riksdagen ersatt av Karl XIV Johan, den bernadottiska marskalken.⁵

Den nya regenten såg till att Sverige försonades med Ryssland, i stället för att hysa agg mot dem på grund av förlusten av Finland. Handlingen genererade en alliansfri politik där Sverige kunde balansera mellan Ryssland och de västra delarna av Europa. I detta skeende såddes fröet till den balanspolitik som kom att präglade den svenska politiken under det andra världskriget.⁶ Sveriges svaga position i östersjöområdet under 1800-talet skapade en situation där nationen hade ett val, antingen att välja vara direkt underordnad de större nationerna eller gå in i en mer distanserad position i form av en neutral och alliansfri nation. Balanspolitiken växte fram i detta anpassningsläge som ett sätt att förhålla sig mot de större omringande nationerna.⁷ I den inledande delen av 1900-talet var dock Sverige ett splittrat land i sina sympatier. Nationens vänster anhängare förespråkade västs demokratisystem, en förhållandevis ny företeelse. Den konservativa höger i Sverige föredrog det tyska systemet som ogillade nationella politiska experiment med demokrati. Sedan det tyska enandet 1871 fanns en viss tyskorientering som präglade Sverige både på politisk nivå och inom den sociokulturella sfären.⁸

⁵ Ove Bring, *Neutralitetens uppgång och fall*, Stockholm 2008, s. 102.

⁶ Zetterberg 2000, s. 266.

⁷ Zetterberg 2000, s. 275.

⁸ Zetterberg 2000, s. 272.

Den nationella splittringen landade i en kompromiss i form av en neutral hållning under det första världskriget. Den 31 juli 1914, två dagar efter det att Österrike förklarade krig mot Serbien, kom den officiella neutralitetsförklaringen från Sverige i konflikten.⁹

Efter det första världskriget höll sig Sverige till den skara som drev den pragmatiska samförståndslinjen. I mellankrigstiden lyckades Tyskland vända det otacksamma läget som de hamnat i efter det första världskriget och skapade en stabilare ekonomisk grund. Nationen enades under parollen det tredje riket och med en stark ledare skapades den nationella tyska framgången. Ett Tyskland långt ifrån första världskrigets misslyckanden.¹⁰ 1938 valdes den tyska ledaren och erövraren Adolf Hitler till ”Årets person” av tidningen Time.¹¹

2.1 Sverige, neutraliteten och det andra världskriget

När Tyskland invaderade Polen den 1 september 1939 deklarerade Sverige sin neutrala position. Efter det att Frankrike och Storbritannien några dagar senare förklarade krig mot Tyskland som motaktion, deklarerades en ny skandinavisk neutralitet gemensamt av Danmark, Norge och Sverige. Den 30 november inledde Sovjetunionen ett angrepp mot Finland då Sovjet inte accepterade de finska planerna på att skapa ett väpnat neutralitetsförbund med de åländska öarna.¹²

Eftersom de skandinaviska länderna gått in i neutraliteten ihop gällande det andra världskriget, avvaktade Sverige att deklarerera sin position. Först när man fått klartecken att även Norge tvekade att förklara sig neutrala valde man denna enade linje för att kunna bistå Finland. Detta engagemang var dock inte av militärisk art och den svenska officiella positionen blev därför ”icke-krigförande”.¹³

Den svenska strategiska positionen förvärrades dock efter det att Danmark och Norge intagits i april 1940. Sverige bedrev i det här skedet en fullskalig neutralitetspolitik som vilade på tre grundvalar som möjliggjorde landets

⁹ Bring 2008, s. 159.

¹⁰ Encyclopædia Britannica, ”Germany.” Encyclopædia Britannica online, Hämtad: 2010-12-27.

¹¹ time.com/time/personoftheyear/archive/stories/index.html, Hämtad: 2010-12-28.

¹² Bring 2008, s. 197.

¹³ Bring 2008, s. 198.

ihållande neutralitet medan övriga länder med temporär neutralitet i regionen blev intagna. För det första var neutraliteten manifesterad hos nationens befolkning och landet hade en enad position i frågan.¹⁴ Detta märktes främst i valen som genomfördes i landet under det andra världskriget, då kommunistpartiet, respektive nazistpartiet inte fick mer än fem till tio procents stöd av den svenska befolkningen.¹⁵ För det andra, handeln med både Storbritannien och Tyskland spelade stor roll. Handeln som bedrevs med de båda stridande nationerna skedde på normer som upprättats vid krigsutbrottet 1939 och hade godkänts av alla de inblandade parterna. Den tredje faktorn var att Sverige genom hela perioden rustade nationen militärt med syfte att vid attack kunna försvara sitt land, i enighet med det defenciska perspektivet. Detta genererade att i takt med att tiden gick så skulle en invasion från Hitler sida bli mer kostsam ifall han valde att invadera nationen.¹⁶ Dessa tre faktorer bidrog till att Sverige trots sin temporära status kunde vidmakthålla den neutralitet man ämnade besitta och lyckades hålla hela krigstiden ut.

2.2 Radions roll

Radion har som medium makten att kunna påverka genom att stimulera hörselsinnet hos sina lyssnare. Dess syfte kan vara avkoppling och locka fram en trygg tillvaro eller att inbjuda till skratt. Innan det andra världskriget bröt ut hade radion ett underhållande syfte i Sverige och hade där med förhållandevis fritt spelutrymme i vad som sändes ut. I skuggan av det andra världskriget växte dock radions roll som nyhetsgenerator. Radion var den självklara samlingspunkten för att förmedla nyheter om vad som skedde vid de olika fronterna, liksom gav svar på de mer inrikes relaterade frågorna gällande mat ransonering och inkallelser.¹⁷

Tillskillnad från det tidigare flitigt använda mediet, den tryckta tidningen, erbjöd radion nya gränsöverskridande möjligheter eftersom dess radiovågor inte kunde stoppas där landets gränser slutade och nya nationers tog vid. Problemet

¹⁴ Zetterberg 2000, s. 277.

¹⁵ Zetterberg 2000, s. 280.

¹⁶ Zetterberg 2000, s. 277.

¹⁷ Kurt Lindal, *Självcensur i stövelns skugga*, Stockholm 1998, s. 7.

som detta skapade var att radion hade ögonen på sig och blev granskad framförallt från tyskt håll. Nyhetsbyrån TT var förmedlare av alla nyhetssändningar i radion. Dess chef, Gustaf Reuterswärd, fick känna av den press som kom från Tyskland. Samma kväll som konflikten mellan Tyskland och Polen inletts blev han kontaktad av Alexander Bogs, den tyska konsuln i Malmö. Denna menade på att nyheterna kring konflikten hade av TT bevakats på ett sådant sätt som en tysk fiende hade kunnat göra. Bogs antydde att ifall detta inte ändrades skulle detta rapporteras till Tyskland.¹⁸

Den förhållning som AB Radiotjänst uppmanade sina medarbetare att följa var att akta försiktighet i så stor mån som möjligt. Man hänvisade till det spända världsläget och bad dem undvika sådant som hade koppling och anspelningar till politik.¹⁹ I denna initiala fas av kriget var det Carl Anders Dymling som var radions chef. Ett par år in i kriget blev han ersatt av Yngve Hugo. Dessa två herrar var radions yttre ansikten genom den problematiska konfliktperiod.²⁰

¹⁸ Lindal 1998, s. 31.

¹⁹ Lindal 1998, s. 33.

²⁰ Elgemyr 1983, s. 3.

3 Resultat och analys

Resultatet som nedan presenteras är baserat på studiet av programpunkten ”Grammofonmusik” i tidskriften *Röster i Radio*. De studerade åren är 1939-1945, samt 1934 och 1950. Åren i sin tur representeras av månaderna januari, april, juli och oktober. Bifogat finns resultattabeller utifrån vilka de presenterade figurerna är baserade på.

Antalet låtar som spelades varje månad i ”Grammofonmusik” varierade mellan 277 och 375 stycken. Av dessa utgjorde antalet låtar med ett språk mellan 68 och 133 stycken per månad. Under den studerade perioden representerade, musik med sång ungefär en tredjedel av den totala mängden låtar som spelades. De övriga två tredjedelarna bestod av musik utan sång. Totalt under de undersökta månaderna så spelades 9466 låtar. Fördelningen av dessa såg ut som följande.

Figur 1.

Instrumentala	Svenskspråkiga	Tyskspråkiga	Engelskspråkiga	Övriga	Osäkra
6275 st	2075 st	408 st	399 st	307 st	6 st

Det totala antalet låtar med identifierat sjunget språk är där med 3186 stycken. Det innebär att andelen låtar sjungna på svenska av dessa är 65,2 procent, tyska 12,8 procent och engelska 12,5 procent.

Förekomsten av de olika språken i programpunkten blir åskådliggjort med dessa siffror då det var en överhängande mängd svenskspråkig musik som spelades. När det gäller de tyska och engelska språken låg deras frekvenstal på en förhållandevis likvärdig nivå, då endast nio låtar skiljde dem åt. Den ”övriga” musiken består av all musik med sång som sjungits på något annat språk än svenska, tyska eller engelska. De framträdande språken inom denna kategori är spanska, franska, italienska, samt de nordiska språken. När det gäller kategorin osäkra låtar, innehåller den de fall där det inte gått att få fram tillräcklig information om sången för att identifiera dess språkliga tillhörighet. Dessa är dock

så pass få i förhållande till det totala materialet, att dess frånfall inte påverkar undersökningens validitet märkbart.

För att resultaten skall kunna sättas in i sin kontext har även en analys gjorts av två kontroll år, 1934 och 1950. Resultaten från dessa år är framkommen genom samma typ av metod som den övriga redovisade statistiken, det vill säga att året representerats av de fyra månaderna januari, april, juli och oktober. Resultaten i Figur 2 redovisar årsvis procenten spelade låtar med språk i, i förhållande till de resterande språken.

Figur 2.

	Svenskspråkiga	Tyskspråkiga	Engelskspråkiga	Övriga
1934	47%	21,4%	17,8%	13,9%
1950	55,8%	11,3%	23,1%	9,8%

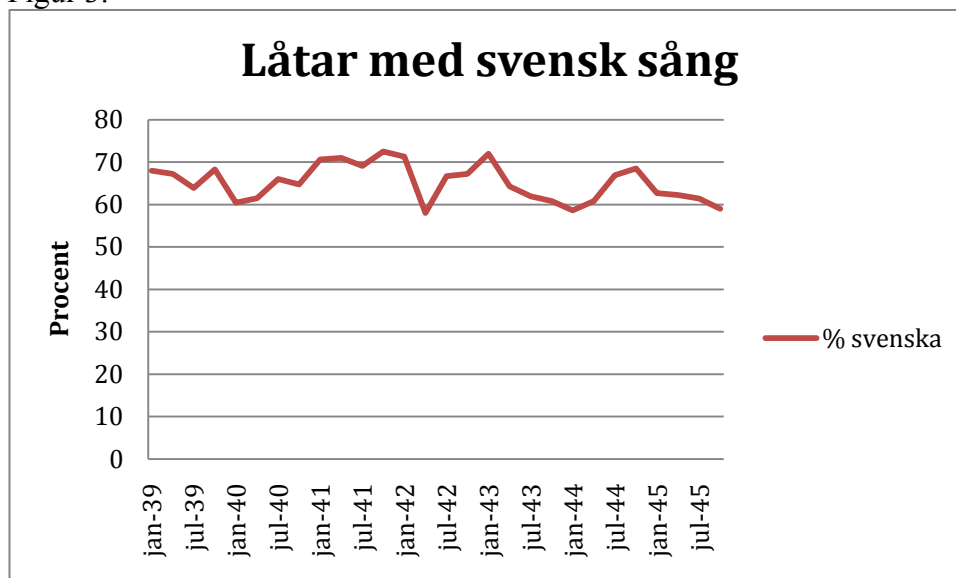
Tabellen visar på de förändringar som skedde från år 1934, fem år innan krigsutbrottet och 1950, fem år efter krigsutbrottet. Det anmärkningsvärda är reduceringen av tyskspråkig musik i förhållande till de övrigt redovisade språken med sång, som sker under de sexton åren. Musiken som faller in under kategorin ”övriga” dalar även den men inte lika markant som den tyskspråkiga musiken.

Både musiken med svenskt språk och engelskt språk ökar i det årliga användande i förhållande till de andra språken. Det har alltså skett ett skifte i språkfördelningen under den period som infaller mellan de två kontrollåren.

3.1 Sånger sjungna på svenska

Diagrammet nedan visar fördelningen av sånger sjungna på det svenska språket i programmet ”Grammofonmusik” under de studerade månaderna mellan 1939 och 1945.

Figur 3.

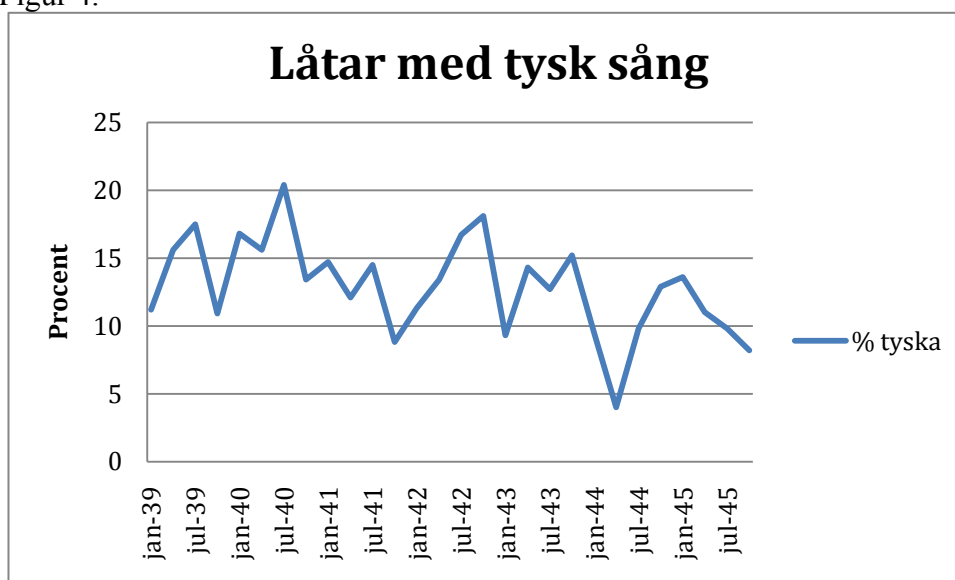
Diagrammet påvisar att procenten spelade låtar med svensk sång pendlar kring 60-70 procent av det totala antalet låtar med sång i. Det kan urskiljas tre lågmärken i januari 1940, april 1942 och januari 1944. Den kraftigaste uppgången som uppstår i materialet gällande den svenska sången, är skiftet mellan april 1942 och januari 1943 då det sker en ökande förändring på 14 procentenheter. I april 1942 noterades den längsta nivån av musik med svensk sång under hela den studerade perioden. Denna utmärkande månad föregicks av en jämn hög nivå som varade över en ganska lång period där även studiens högsta mätning registerades, i oktober 1941 spelades 72,5 procent musik med svensk text.

Anmärkningsvärt är att grafen genomgående befinner sig långt över kontrollårens procentuella nivå. 1950 års procentsats på 55,8 ligger flera enheter längre än den plottade grafens längsta notering. Således är 1934 års procentsats på 47 procent alltigenom på avstånd från de primärt undersökta krigsåren. Avslutningsvis kan notteras grafens nedåtgående tendens under det sista undersökta året, ett resultat som är i linje med kontrollåret 1950.

3.2 Sånger sjungna på tyska

Den tyskspråkiga sången i programpunkten ”Grammofonmusik”, pendlade mer i förekomsten i förhållande till den svenskspråkiga. Det mönster som kan utläsas i diagrammet nedan är en generell nedåtgående riktning då den första noteringen i januari 1939 ligger på 11,2 procent och den sista i oktober 1945 är nere på 8,2 procent.

Figur 4.

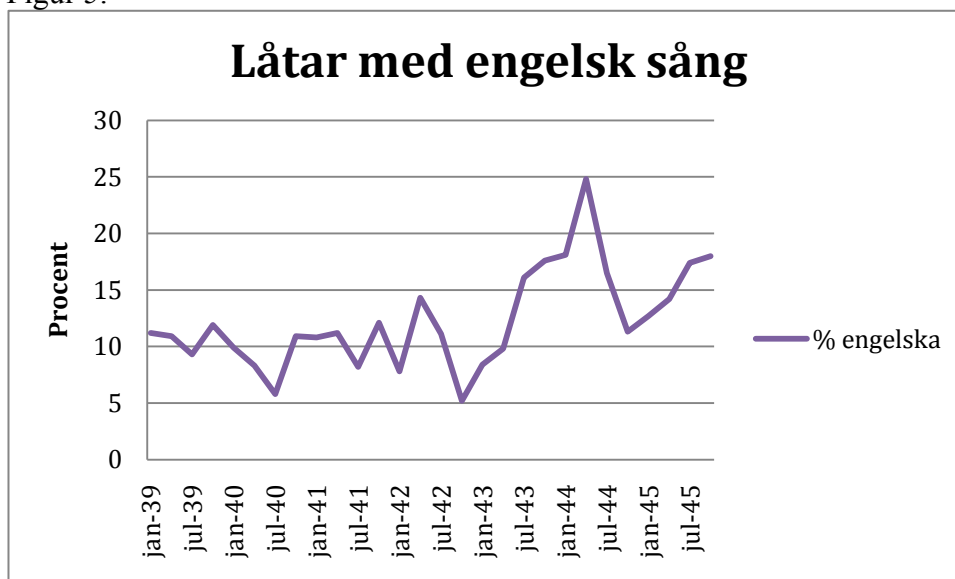
Grafens högsta notering är i juli 1940 då tyskspråkiga låtar utgjorde 20,4 procent av den spelade musiken med sång i. En notering som i sin tur följdes av en markant uppgång, dock inte samma höga nivå som i juli 1940. Oktober 1942 har en notering på 18,1 procent, 18 månader senare inträffade den lägsta noteringen i graden på endast 4 procent. Även om hela året 1944 präglades av låga procenttal, så var aprilresultatet det mest anmärkningsvärda. Registreringen av oktober månad under 1939 kan även betraktas som extra intressant med tanke på tidpunkten.

1934 hade 21,4 procent av låtarna med sång text på tyska. I relation till diagrammet ovan förefaller denna procentsats vara hög. Procentsatsen 1950 kan lättare relateras till diagrammet då denna låg på 11,3 procent, det vill säga ungefär den samma som den första undersökningsmånaden.

3.3 Sånger sjungna på engelska

Tillskillnad från den tyska grafen så var utvecklingen för låtar sjungna på det engelskaspråket under den studerade perioden av ökande karaktär. Under början av 1944 nådde förekomsten sin toppnotering.

Figur 5.

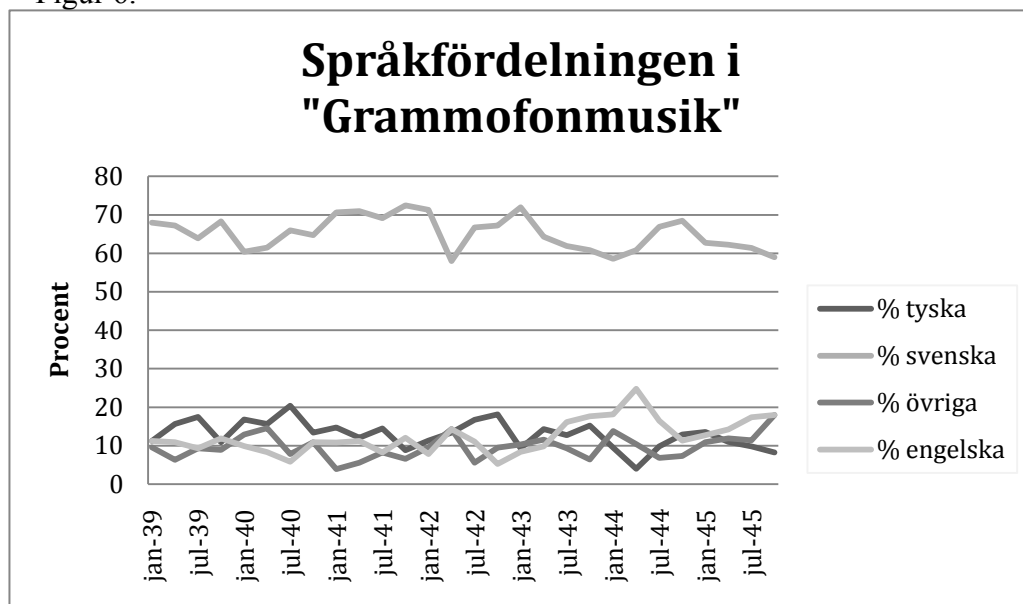
Den två lägsta noteringarna inföll i juli 1940 med 5 procent, samt oktober 1942 på 5,2 procent. När det gäller den senare av dessa så följdes den av en successiv ökning för att i april 1944 utgöra hela 24,8 procent av det spelade låtarna med sång i programpunkten ”Grammofonmusik”. April 1944 i sin tur följdes av en nedgång, men bibehöll en förhållandevis stor procentandel spelade låtar jämfört med den inledande fasen av tidsperioden.

Den sista noteringen i oktober 1945 med 18 procent var inte vidare långt ifrån kontrollnoteringen under 1950 som visade på 23,1 procent. Ett tal som visar på en ökning även i förhållande till 1934 där procenten låg på 17,8. Den tidiga delen av grafen ligger alltså något under de båda kontroll åren.

3.4 Konjunkturrella förändringar ur ett jämförande perspektiv

De tre aktuella språken har gestaltats och förtydligats enskilt. Genom att sätta in dem alla i en och samma graf kan deras samspel lättare förstås. I Figur 6 finns även den tidigare icke ingående studerade gruppen ”övriga” representerad, med syfte att ge en fullständig bild av materialet.

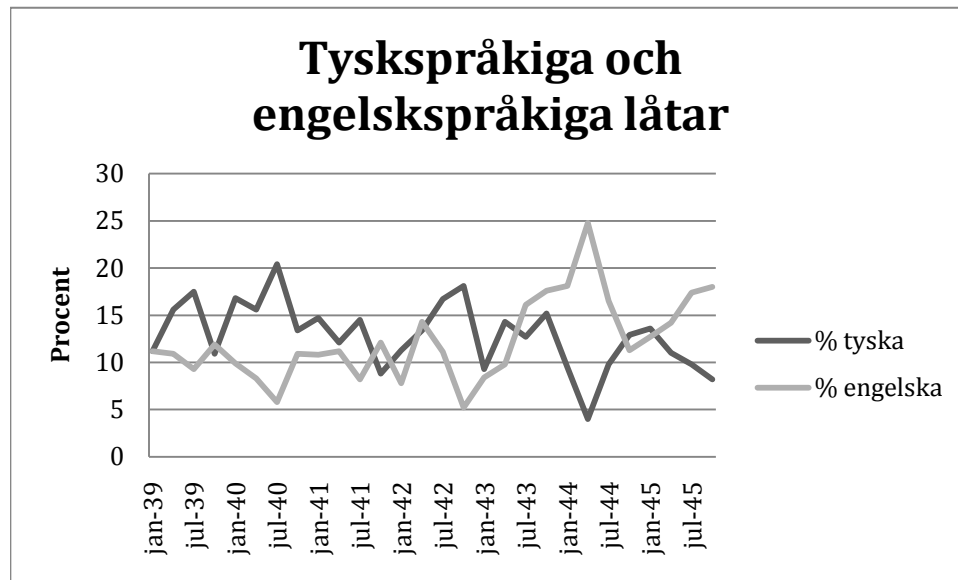
Figur 6.

I figuren kan tendenser i det genomgångna materialet skönjas. När låtar med svenskt språk dalade kring april 1942, ökade procenten både hos de tyskspråkiga och de ”övriga” språken. På samma gång hade både tyska och engelska en nedgång när det svenska språket hade sin topp i januari 1943. Under hela 1941 är det svenska språket stark i förhållande till de resterande språken vilket åskådliggörs i figuren. Den första perioden som studerats visar att musiken med svenskt språk, liksom engelskt och ”övrigt” språk var på väg nedåt, medan den tyskspråkiga musiken var den enda som har en positiv och uppåtgående vinkel på sin linje. Om man i stället ser till de sista månaderna av studien så var scenariot nästintill omvänt, med det svenska språket som undantag. Då var det i stället engelskt språk och ”övriga” språk som hade en uppåtgående tendens, medan det tyska språkets linje lutade nedåt.

För att tydligt visualisera vad som hände mellan det tyska språket och det engelska språket visar Figur 7 deras relation.

Figur 7.

Figur 7 visar påtagligen vad som sker under den studerade perioden. Språken hade samma utgångspunkt vid den första mätningen, men ganska snart skiljer de sig vitt åt när det gäller vilken frekvens de spelades i programmet. Undantaget är 1942 där den svenska musiken spelades mycket flitigt. Där inleddes ett skifte, näst intill en spegling av de två linjerna kan observeras i grafen. Just under perioden när den svenska musiken är som starkast sker en växling då en ordentlig brytning inträffar för att sedan manifesteras i april 1944. Språken tar helt skilda vägar i slutet av grafen, detta vidmakthålls fortsatt in i tiden, något som kontroll året 1950 tidigare bekräftat.

4 Avslutande diskussion

Denna uppsats orienterande frågeställningar fokuserar kring hur ofta musik med tyskt, svenskt och engelskt språk förekom i programmet ”Grammofonmusik” under det andra världskriget. Detta åskådliggörs redan i Figur 1 i resultatdelen då alla låtar i programpunkten har analyserats och klassificerat in i en av de sex kategorierna som anges. I förhållande till de övriga språken, är musik med svensk sång överrepresenterad och nivån för de tyska och engelska språken är inbördes jämn. Resultatet på denna inledande fråga kan föga betraktas som oväntat, framförallt i jämförelse med de båda kontroll åren där samma mönster kan noteras.

Med den första besvarade frågans resultat i åtanke, tas analysen ytterligare ett steg när den komparativa aspekten introduceras. Frågan angående vilka förändringar som kan ses övertid i det framtagna materialet skapar en ny dimension till uppsatsen syfte; att undersöka huruvida AB Radiotjänst förhöll sig neutrala även på det musikaliska planet mellan åren 1939-1945.

Genom att först presentera varje språks konjunkturutveckling åskådliggörs de olika språkens individuella progress utan störningsmoment från de övriga. När de sedan i den avslutande delen av resultat och analys avsnittet presenteras parallellt blir den visuella bilden av hur musiken fördelats talande. Framförallt i Figur 7 som visar på hur de tyska och engelska språken har förhållit sig till varandra syns detta. Den påtagliga förändring som skett under perioden visar alltså att det har inträffat ett skifte i de olika språkens spelfrekvens. Upphovsmännen till breven som Boel Lindberg lyft fram, hade alltså med utgångspunkt i denna studie, en korrekt tolkning av att de var en snedfördelning i musikvalen om man ser till vilket språk sångerna framfördes på.

I oktober 1939 hade tyskspråkig musik en kraftig nedgång på en annars positivt riktad graf. Det rör sig om månaden efter det att Tyskland invaderat Polen. Mätningen efter låg nivåerna åter igen uppe på den tidigare nivån, men tendensen går inte att förbise. Den vaksamma ”Grammofonmusik” lyssnaren hade säkerligen kunnat identifiera faktum.

Uppsatsens tredje frågeställning berör i vilken mån den svenska neutraliteten speglas i programmet "Grammofonmusik". De förväntningar AB Radiotjänst hade på sig, var att leva upp till den svenska neutralitetspolicyn. Framförallt eftersom radion var ett medium som sträckte sig ut över landets gränser och var därför inte bara en inrikesangelägenhet. Påtryckningar kom från framförallt Tyskland som hade invändningar på att radion inte skulle vara för vänligt inställd till de allierade. Detta skulle kunna ses som en förklaring till varför den tyskspråkiga musiken var överrepresenterad inledningsvis i förhållande till den engelska, när man fem år innan kriget spelades ungefär jämbördigt. I början av kriget var Sveriges neutrala hållning osäker, landet kunde lika gärna ha blivit ockuperat som övriga nationer med samma typ av temporära neutrala hållning. Som en del av den defenciska politiken användes radion som ett blicknings medel gentemot Tyskland. Spellistorna reglerades så att de framstod som mer tyskvänliga eftersom det spelades mer tyskspråkig musik, medvetet eller omedvetet.

I förlängningen av detta resonemang kan även en möjlig förklaring till varför den engelskspråkiga musiken växte mot slutet av undersökningsperioden. I takt med att den svenska nationen byggde upp sitt försvar, i preventivt syfte för en ockupation, så manifesterades den svenska neutraliteten. I kombination med en stark nationell uppslutning kring demokratitanken och att nationen bedrev handel på de överenskomna premisserna, blev Sverige mindre intressant att angripa. Lämpligt korrelerades detta med de tyska nederlagen på andra fronter kring åren 1942 och 1943. Detta genererade det neutrala Sverige möjligheten att agera något friare inom ramen för sin neutralitet. Den ökade nivån av engelsksång i slutet av studeringsperioden kan ses som ett yttrande av detta.

Att den svenskspråkiga musiken var på en hög nivå genom hela krigstiden, kan betraktas som ett sätt att försöka komma runt problematiken med att förhålla sig neutral. Om det spelades färre låtar med utländskt språk, är det inte otänkbart att den utomstående kritiken blev mindre.

Delvis lyckas undersökningen besvara frågan gällande vilken mån den svenska neutraliteten speglas i programmet då den avslöjat att det inte rädde en fullständig neutralitet när det kom till vilket språk musiken spelades på. För att fullt kunna besvara frågan krävs dock vidare analys av de identifierade brytpunkterna och även jämförelser med övriga sändningar i radion under perioden för att kunna dra klara slutsatser.

Det finns framförallt två starka spår för att fördjupa undersökningen kring detta ämne. Det första spåret är att studera vidare kategorin ”övriga” språk. I denna kategori finns det en mängd olika språk representerade. Utgångspunkten i studien skulle då kunna vara att se till axelmakternas representation i förhållande till de allierade i svensk radio, för att få ett resultat på en analys av neutraliteten sett ur den polerade språkanvändningen. Detta skulle dock innebära en mer kvalitativ operationalisering av problemet eftersom varje språk skulle behövas sättas in i sin historiska kontext vid varje mättillfälle. En värdering skulle behövas göra för varje enskilt land hur dess musik skulle komma att uppfattas i etern.

Det andra spåret att bygga vidare på är att vidga perspektivet. Att se närmare på exempelvis alla programpunkter i *Röster i radios* förhållningsätt till konflikten för att ställa det mot den svenska neutraliteten. Detta skulle innebära en mer omfattande studie, där all form av musik skulle studeras liksom andra programpunkters politiska tendenser. Även detta spår är alltså grundat i en mer kvalitativ utgångspunkt som skulle kunna utvecklas till att även studera tendenser med koppling till det moraliska ansvar som AB Radiotjänst kan tillskrivas.

I boken *Man ur huse* beskriver radiochefen Yngve Hugo 1943 problemen med att sända radio i en neutral stat.²¹ Orden som Yngve Hugo bland annat använde pryder denna uppsats framsida. Radiochefen var fullt medveten om neutralitetens problematik i radions värld. Eftersom det var verkliga människor som arbetade bakom den statliga fasaden och ibland sipprade denna mänsklighet igenom neutralitetsfiltret. Denna undersökning kan konstatera att det inte rådde en fullständig opartiskhet med tanke på ojämnheten i fördelningen av tysk och engelsk musik i programpunkten ”Grammofonmusik” under det andra världskriget.

²¹ Uppsatsens författare har ej lyckats erhålla en fysisk version av Yngve Hugos verk *Man ur huse 1943*, däremot citerar både Lindal 1998, s. 17, samt Elgemyr 1983, s. 3, till den aktuella passagen.

5 Käll- och litteraturförteckning

5.1 Källmaterial

Röster i radio- en handledning för radioföredragen, 1934, 1939-1945 och 1950, januari, april, juli och oktober månad. Stockholm: Folkbildningsförbundet, Radiotjänst.

5.2 Litteratur

Bring, Ove, 2008. "Neutralitetens uppgång och fall". Stockholm: Atlantis.

Elgemyr, Göran, 1983. "När radion gjorde sin beredskapstjänst Radion under krigsåren 1939-1945".

Encyclopædia Britannica, "Germany." *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica, Hämtad: 2010-12-27.

Kent Zetterberg, 2000. "Den mångtydiga neutraliteten och demokratins kriser", i *Människan i historien och samtiden*, Stockholm: Hjalmarsson och Högberg.

Lindberg, Boel, 2006. "Exportera den där Hitlermusik till Tyskland", i *Fruktan, fascination och frändskap. Det svenska musikkivet och nazismen*, Lund: Sekel Bokförlag.

NE.se Sökord: neutralitet. Nationalencyklopedin online. Hämtad: 2010-12-25.

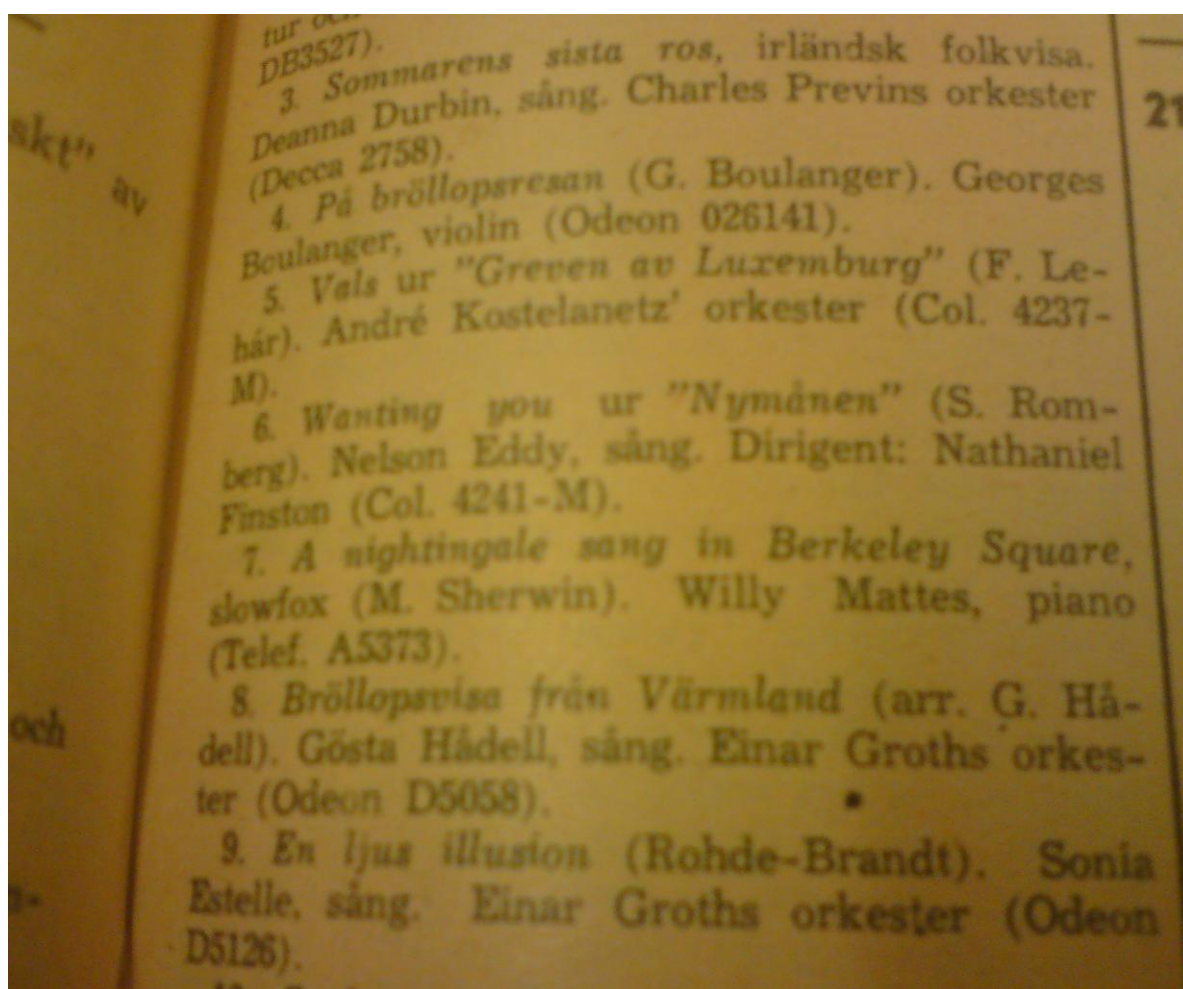
Rosengren, Henrik, 2006. "Wagnerianen Moses Pergament och "Das Judentum in der Musik"", i *Fruktan, fascination och frändskap. Det svenska musikkivet och nazismen*, Lund: Sekel Bokförlag.

Time.com. <http://www.time.com/time/personoftheyear/archive/stories/index.html>. Hämtad: 2010-12-28.

6 Bilagor

6.1 Bilaga 1: Exempel ur källmaterialet

Röster I Radio 7 oktober 1944 Nr 40

6.2 Bilaga 2: Resultat tabeller

Låtars språktillhörighet månadsvis mellan åren 1939- 1945 i ”Grammofonmusik”

År/mån	Alla låtar	Låtar m. sång	Tyska	Svenska	Engelska	Övriga
1939 jan	342	125	14	85	14	12
1939 apr	348	128	20	86	14	8
1939 juli	343	97	17	62	9	9
1939 okt	329	101	11	69	12	9
	1362	451	62	302	49	38
1940 jan	315	101	17	61	10	13
1940 apr	306	96	15	59	8	14
1940 juli	332	103	21	68	6	8
1940 okt	333	119	16	77	13	13
	1286	419	69	265	37	48
1941 jan	322	102	15	72	11	4
1941 apr	307	107	13	76	12	6
1941 juli	345	110	16	76	9	9
1941 okt	306	91	8	66	11	6
	1280	410	52	290	43	25
1942 jan	353	115	13	82	9	11
1942 apr	325	119	16	69	17	17
1942 juli	341	108	18	72	12	6
1942 okt	334	116	21	78	6	11
	1353	458	68	301	44	45
1943 jan	330	107	10	77	9	11
1943 apr	332	112	16	72	11	13
1943 juli	356	118	15	73	19	11
1943 okt	354	125	19	76	22	8
	1372	462	60	298	61	43
1944 jan	333	116	11	68	21	16
1944 apr	338	125	5	76	31	13
1944 juli	352	133	13	89	22	9
1944 okt	364	124	16	85	14	9
	1387	498	45	318	88	47
1945 jan	348	110	15	69	14	12
1945 apr	344	127	14	79	18	16
1945 juli	359	132	13	81	23	15
1945 okt	375	122	10	72	22	18
	1426	491	52	301	77	61
Totala summan:	9466	3189	408	2075	399	307

Låtars språktillhörighet månadsvis åren 1934 och 1950 i "Grammofonmusik"

År/månad	Alla låtar	Låtar m. sång	Tyska	Svenska	engelska	Övriga
1934 jan	305	103	15	53	25	10
1934 apr	277	99	31	31	15	22
1934 juli	308	68	13	36	12	7
1934 okt	282	90	18	49	12	11
	1172	360	77	169	64	50
1950 jan	356	113	13	67	21	12
1950 apr	352	109	10	58	31	10
1950 juli	367	122	15	69	26	12
1950 okt	361	115	14	62	28	11
	1436	459	52	256	106	45

Procentuell fördelning mellan låtars språktillhörighet i relation till alla låtar med sång.

Datum/år	% tyska	% svenska	% övriga	% engelska
jan-39	11,2	68	9,6	11,2
apr-39	15,6	67,2	6,3	10,9
jul-39	17,5	63,9	9,3	9,3
okt-39	10,9	68,3	8,9	11,9
jan-40	16,8	60,4	12,9	9,9
apr-40	15,6	61,5	14,6	8,3
jul-40	20,4	66	7,8	5,8
okt-40	13,4	64,7	10,9	10,9
jan-41	14,7	70,6	3,9	10,8
apr-41	12,1	71	5,6	11,2
jul-41	14,5	69,1	8,2	8,2
okt-41	8,8	72,5	6,6	12,1
jan-42	11,3	71,3	9,6	7,8
apr-42	13,4	58	14,3	14,3
jul-42	16,7	66,7	5,6	11,1
okt-42	18,1	67,2	9,5	5,2
jan-43	9,3	72	10,3	8,4
apr-43	14,3	64,3	11,6	9,8
jul-43	12,7	61,9	9,3	16,1
okt-43	15,2	60,8	6,4	17,6
jan-44	9,5	58,6	13,8	18,1
apr-44	4	60,8	10,4	24,8
jul-44	9,8	66,9	6,8	16,5
okt-44	12,9	68,5	7,3	11,3
jan-45	13,6	62,7	10,9	12,7
apr-45	11	62,2	11,9	14,2
jul-45	9,8	61,4	11,4	17,4
okt-45	8,2	59	18	18

